

УДК 811.161.2'373.47:070

Л. М. Топчийкандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови та літератури
Ізмаїльського державного гуманітарного університету**ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНВЕКТИВНОЇ ПРАГМАТИКИ
В ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ ДИСКУРСІ ІРИНИ КАЛИНЕЦЬ**

У статті на матеріалі публіцистичного дискурсу Ірини Калинець розглянуто вербальні форми мовленнєвої агресії, зроблена спроба систематизувати лінгвістичні дослідження в цій галузі, проаналізовано характерні засоби реалізації інвективної прагматики в мовотворчості письменниці.

Ключові слова: інвектива, вербальна агресія, оцінність, інтенція, образа.

Постановка проблеми. Вивчення прагматичного аспекту мови викликає підвищений інтерес у сучасній вітчизняній і зарубіжній лінгвістиці. Іntenція мовця виразити своє ставлення до відображуваної дійсності тісно пов'язана з певними мовними знаками, які використовуються як ефективний засіб впливу на адресата мовлення. Такий прошарок лексики викликає зацікавлення тим, що слова з негативно-оцінною семантикою, публічно принижуючи особистість і порушуючи мовні, етичні, культурні норми, виступають засобами мовленнєвої агресії. У мовознавстві вони позначені багатозначним терміном «інвектива».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Провідні науковці здійснили різноаспектні студії мовної інвективи, проте проблема вивчення цього лінгвістичного явища відображена в незначній низці наукових розвідок вітчизняних лінгвістів. До сьогодні вербальні форми мовленнєвої агресії цілісно ще не досліджувалися. Описові лайливі лексики із семантико-функційного погляду присвятили свої наукові розвідки Я. Радевич-Винницький [1], Д. Синяк [2], Б. Коваленко [3]. Цікаві спостереження про особливості інвективних лексем із комунікативно-прагматичного погляду висловлює С. Форманова [4], із позицій гендерного – Л. Ставицька [5], С. Форманова [4]. Серйозною лексикографічною працею стало дослідження авторки «Короткий словник жаргонної лексики української мови» [6]. Усебічний опис цього явища в аспекті мовленнєвої етики сучасного політичного дискурсу міститься в науковій праці Г. Завражиної [7], питання спеціалізованої й неспеціалізованої інвективи – предмет зацікавленості І. Муратової [8].

У русистичі проблемам вивчення інвективної лексики присвячено чимало наукових праць. Так, інвективи в поетичному дискурсі М.Ю. Лермонтова досліджує Н. Анненкова [9], способи вияву інвективності представлені Н. Семеновою [10]. Опис прагматичних категорій інвективного мовленнєвого акту подає О. Корольова [11]. Дворівневу класифікацію лексичних проявів вербальної агресії презентує О. Шейгал [12], емотивному аспекту мовлення з одиницями вербальної агресії присвячені дослідження В. Жельвіса [13].

Аналіз лінгвістичних розвідок у цій галузі засвідчує, що способом репрезентації інвективи, основне призначення якої – вербальна актуалізація агресії, може виступати як ненормативна, так і кодифікована лексика. Посилений інтерес викликає питання вивчення засобів реалізації інвективної прагматики елементами саме кодифікованої мови в публіцистичному дискурсі Ірини Калинець – талановитої письменниці, публіциста, історика, громадсько-політичного діяча. Базовими рівнями вираження інвективних інтенцій є лексичний і синтаксичний.

Мета статті. Цей своєрідний феномен недостатньо досліджений у лінгвостилістичному аспекті, тому необхідно з'ясувати способи реалізації агресивних мовленнєвих тактик у творчому доробку авторки. Мета зумовила розв'язання таких завдань: коротко узагальнити огляд науково-теоретичної літератури з проблеми, з'ясувати засоби мовленнєвої агресії, які представлені кодифікованою лексикою і які забезпечують інвективний континуум у мовотворчості Ірини Калинець.

Об'єктом обрано томи «Без заборона» та «Метелики над могилою», в які увійшли статті, виступи, заяви, звернення, листи талановитої жінки-політбранки. Актуальність роботи зумовлена тим, що наукових розвідок щодо специфіки функціонування «вербальної моделі морального тиску» (С. Форманова) [4] у творчому доробку Ірини Калинець до цього часу ще немає.

Виклад основного матеріалу. Критичний огляд наукових робіт дає привід для висновку, що досі немає одностайності у витлумаченні поняття «інвектива». Тому не випадково цей термін уживають як синонім лайки, вульгаризму, сленгу, лихослів'я, образи, матірщини, татуйованої й обценної лексики, гострого викривального виступу. Нині для визначення лінгвістичного феномена інвективи сформувалися два напрями: перший, за яким інвектива – це будь-яка літературна форма слова, що використовується з метою нанесення публічної образи адресату мовлення. Другий – інвектива ототожнюється з татуйованим знаком, який закріплений у мовному узусі, але лежить за межами нормативної літературної мови й має стилістичний маркер «вульгарний», «грубий», «лайливий».

Так, на думку В. Жельвіса, інвектива тлумачиться в широкому й вузькому значенні. У широкому – це словесно виражений прояв агресивного ставлення до опонента, у вузькому значенні інвектива – це складова частина лихослів'я, «вербальне порушення етичного табу, яке здійснюється табуйованими мовними засобами», а виявом нецензурних форм інвективи є груба лайка [13, с. 13–14]. Іншими словами, це будь-яке грубе, вульгарне, некодифіковане мовне позначення адресата комунікації з негативно-оцінною семантикою.

Є чимало критеріїв щодо класифікації інвективної лексики. Найчастіше за основу розподілу беруться як позалітературні слова, узяті з лайливої, обценної, матірної, жаргонної лексики, грубого просторічного мовного прошарку, так і кодифіковані слова й словосполучення із семантикою негативної оцінки об'єкта мовлення. Сюди зараховують номінації осіб із позначенням образливої, на думку суспільства, оцінки заняття, учинків, поведінки; нейтральні характеристики адресатів за професією, родом діяльності, що в переносному значенні набувають негативної конотації, яка супроводжується експресією несхвалення, презирливості; зоосемантичні метафори з оцінкою об'єкта мов-

лення, оформлені грубою експресією осуду, гребування, зневаги тощо.

Таким чином, інвектива – це лінгвістична категорія без чітко окреслених меж. С. Форманова пропонує розглядати її як «один із механізмів заміщення реальної агресії вербальною моделлю морального тиску» [4, с. 27]. За її спостереженнями, до інвективи належать нецензурні слова та їх похідні, «гробіанізми – грубі, брутальні назви тих предметів і явищ, які в суспільстві слід або не називати зовсім і всіляко їх уникати, або ж замінити описовими виразами, які певною мірою їх облагороджують (евфемізми)» і вульгаризми, «куди входить і лайлива лексика з недиференційованою ознакою осуду» [14, с. 126].

Наявність цього явища С. Форманова пов'язує з деритуалізацією культури, з фактом, що інвективні форми, утративши ритуалізований характер, перейшли в побут [4, с. 10–11]. І далі дослідниця виділяє типові інвективи з оцінним компонентом: 1) суб'єктивна оцінка соціальної привабливості особи за її місцем в етносоціалній системі цінностей через лексику «соціального статусу» (*педик*); 2) вербальна дискримінація за національною, релігійною й статевою належністю (*чурка*, *єретик*); 3) констатація якості виконання соціальних ролей через лексику, яка не пов'язана з описом суспільної діяльності людини (*ганчірка*) [2, с. 10]. Об'єктом образи, в якій наявна оцінка із семами «осуд», «критика», «антипатія», можуть стати ще й інтелектуальні здібності людини (*дурень*), її зовнішній вигляд (*корова*), вік і фізичні вади (*сліпак*, *стара карга*), моральні цінності (*курва*), походження (*селюк*), загальна негативна оцінка адресата (*паскуда*) тощо [15, с. 229]. Отже, для інвективи добираються як конкретні ознаки адресата, так і їх узагальнення.

Досліджуючи ненормативну лексику в прагматичному аспекті, А. Давиденко пропонує умовний поділ лексем на три категорії: «на власне образи, слова зневажливого забарвлення та лексеми, що можуть використовуватися для акту образи» [16, с. 146]. О. Шейгал усі знаки вербальної агресії поділяє на спеціалізовані вербальні знаки, які транслюють агресію через свою внутрішню форму (обценна лексика, загальні пейоративи й образливі слова), і неспеціалізовані, до яких включаються ярлики й іронічні номінації [12, с. 131–132]. За спостереженнями О. Кузик, у деяких теоретичних працях активно розглядається ідея інвективної тактики як найефективнішого, хоч і не єдиного способу реаліза-

ції агресивних комунікативних стратегій, зокрема мовленнєвої стратегії дискредитації [17, с. 212].

У представленому дослідженні інвектива аналізується в широкому значенні як будь-який прояв вербальної агресії кодифікованою мовою. Зазначимо, що інвектива як один із емоційних і експресивних засобів вираження агресивної стратегії через пейоративи (слова, що виражають негативну оцінку) добирається залежно від інтенції та комунікативної інтеракції, від характеру висловлення, від того, кому вона адресована, оскільки кожна ситуація вимагає відповідного лексичного наповнення. Отже, критерій інвективності залежить від семантики слова, від контексту й ситуації, від прагматичних авторських інтенцій, які виявляються в актуалізації мовцем тих мовних елементів, які можуть впливати на читача. Такими елементами в мові публіцистики Ірини Калинець і стають інвективи, які, окрім когнітивного, мають суб'єктивно-оцінне значення з прагматичним змістом.

Відсоток лексем, які експліцитно/імпліцитно реалізують вербальну агресію літературною формою, у творчому доробку талановитої письменниці значний. Через те, що в семантиці слів із маркованою ознакою інвективності відображені ціннісні уявлення носіїв мови, у центрі яких знаходиться людина, однією з головних є негативно-оцінна функція, що спрямована на пониження як соціального статусу адресата комунікації, так і рівня його самооцінки в межах загальноприйнятих суспільних норм і правил [18, с. 200].

Засобом інвективної інтенції заподіяння шкоди іміджу об'єкта мовлення, його компрометування є в мовному матеріалі авторки елементи лише кодифікованої мови, негативна конотація яких (а отже, і образа опонента) наявна в самій семантичній структурі слова й має тісний зв'язок із контекстом. Пор.: «*Липові кандидати та доктори наук – творці псевдоісторії, псевдо-економіки, псевдополітології*»; «*недовчений міністр освіти* (Ніколаєнко)» тощо. Наступна ілюстрація підтверджує думки С. Форманової, що інвективним може бути літературне слово, яке моделює ситуацію порушення культурної поведінки з боку адресанта, і що будь-яке слово може перетворитися на образу, якщо воно з'явиться в певному контексті або буде вимовлене з певною інтонацією, тобто матиме певну інтенцію: «*п'яні оргії у сквернослов'ячому товаристві брежневих і ельченків*» [4, с. 25, 167].

Зазначимо, що агресивні стратегії реалізуються лексичними засобами з різним ступенем інвективного змісту. Є пласти мови, як зауважує М. Ткачівська, у яких уже «закладена негативна конотація, домінуюча для більшої кількості мовців». До них дослідниця зараховує «лихі слова», непристойну лайку, обценізи та матірну лексику [15, с. 230].

Так, засобами мовленнєвої агресії в публіцистиці письменниці є образливі слова й висловлювання, метою використання яких є оцінна номінація, критика й осуд діяльності політичної верхівки держави, дискредитація конкретних мужів при владі: «*братики-україножери*», «*пощербичені виродки*», «*ціник-лицідей з лагідним прізвиськом*», «*пташки миру*», «*інтелігенти-блюдолизи*», «*грошові мішки*» тощо.

Негативна оцінність може бути закладена безпосередньо в значенні конкретного слова, а також може бути зумовлена особливостями контексту чи комунікативної ситуації, у межах яких вона використана [7, с. 212]. Для ілюстрації інвективної інтенції використовуються пейоративні лексеми зі стійкою негативною конотацією, які актуалізують агресивну стратегію й виступають засобом звинувачення, пониження соціального статусу адресата, показу публічного приниження: «*здеградоване покоління із замороженою совістю*», «*здебілілий лепіт*», «*вони холуйськи стережуть «хазяйське добро*», «*діти і внуки – заручники злочинців-грабіжників*» тощо.

Аналіз мовного матеріалу публіцистичних текстів Ірини Калинець засвідчує, що авторка шукає нові підходи до використання потенціалу інвективи в кодифікованій формі. Так, дієвим способом репрезентації вербалізованої мовленнєвої агресії стає вживання перифрастичних номінацій, які віддзеркалюють авторську насмішкувато-негативну оцінку діяльності або поведінки публічної особи. Пор.: «*фальшивий лицар із фальшивими вустами*», «*ревний расист-фашист*»; «*порожній мундир властолюбця*»; «*слуги «вищої раси» іберменш у нашій історії*» тощо. Відбір подібних негативних характеристик створює експресивність висловлення, оскільки експресивність для інвективи – необхідна умова її існування.

Засобом презентації інвективної інтенції є власні назви, що вживаються у множинній формі для експлікації відтінків зневаги, презирства чи недобррозичливого ставлення до відомої особи, до явищ і подій сучасного устрою. Наприклад:

«Адже ні дворкіси, ні суркіси, ні медведчуки, ні березовські – НІХТО з них завтра і во віки віків уже добровільно не відступить з своїх володінь!»; «переконаваннями герасімових – симоненків – вітренків»; «запої брежнєвих і добриків, розпуста яремчуків».

Прагматично навантажені форми множини зі зниженою оцінністю, підкреслюючи іронію з усіма її відтінками (відверта зневага, осуд, гнів), називають не осіб, а позначають ті чи інші риси, виражають їх типізовані ознаки. Пейоративний ефект забезпечується «вживанням прецедентних імен як еталона певних особистих якостей інвектумів або суспільних явищ» [17, с. 213], а множинні форми використовуються як маркери висміювання та негативного оцінювання їх політичної доцільності.

Формування інвективного колориту досягається введенням неочікуваних одиниць, індивідуально-авторських новотворів, оцінно-іронічна інтенція в яких реалізується на морфологічному рівні можливостями внутрішньої форми. Пор.: «жменька необкорчиненого, необвітренченого, необтарасюненого українського молодого покоління»; «кучмократія»; «кучмолюби» тощо. Відантропонімі утворення такого типу стають дієвими засобами реалізації інвективної прагматики в публіцистичному дискурсі Ірини Калинець.

Важливим способом показу неприхованих інвективних інтенцій авторки є використання іронічних характеристик у номінаціях осіб за професією, родом діяльності, в яких експресія несхвалення набуває вкрай негативної оцінки: «нудне висиджування десятиріччями у дрімотливих президіях», «підтримка дебілізму псевдонауковців», «сиромудрість журналістів» тощо.

Сприятливі формуванню іронічного ефекту можуть і цілісні синтаксичні конструкції, у лексичному наповненні яких інвективна інтенція пов'язана з осудом, відвертою зневагою до хиткого політичного становища держави й повної бездіяльності осіб верхніх ешелонів влади: «Бо повзучий страх за кар'єру, добробут, спокій перетворив не лише чималу частину українських лікарів <...> у рабів духу, в здеморалізованих осіб, жадібних на зиск, гроші, посади, матеріальні блага, просто на ковбасу...». Зневажливе ставлення до держави і її нестабільне становище у світі віддзеркалює така ілюстрація: «А світ жбурляє нам мідяки уваги, як заgrimованим індіанцям з пір'їною в голові

у виліпленій напоказ резервації» тощо. У наведених прикладах імпліцитна інвективна маркованість посилюється емоційно-експресивною конотацією всього висловлення.

Найбільш типовими втіленнями інвективних змістів є риторичні питальні конструкції типу: «За що ж убив він (В. Щербицький – Л. Т.) ЛЮДИНУ в собі?» або «Якщо ви не євнухи, якщо у вас є діти, якщо ви хочете добра для своїх дітей, а не щоб здобували вони собі окраєць отруєного радіацією хліба з дикою зажерливістю хижих істот, то чому ж не маємо сміливості визнати свою неправоту?». Специфіка таких побудов – бути засобом відтворення певного діапазону авторських інтенцій. Вони експлікують інвективну оцінку тому, що відбувається, висміювання, осуд чи протест проти побаченого, створюють додаткові конотативні нашарування, мають особливу вагу в психологізації й актуалізації ідейно-семантичного боку висловлення. Домінантним у синтаксичних конструкціях такого типу є створення інвективно-іронічного смислу з метою викриття, гострої критики, відвертої зневаги до процесу, факту, події.

Засобом дискримінації мужів при владі, фіксації їхньої соціальної девіації є «ярлики» в публіцистичних текстах Ірини Калинець, спрямовані на звинувачення й свідоме ображення. Ярлик – це знак, який, на думку О. Шейгал, використовується не стільки для характеристики денотату й віднесення його до певного класу, скільки для звинувачення адресата в небезпечних для суспільства рисах [12, с. 131–132]. Наприклад: «єнакіївський шаполап (Янукович)»; «творець закорумпованої мафії в медицині (пан Зима)».

Важливим прийомом моделювання інвективного колориту стають метафоричні конструкції, які супроводжуються зниженою емоційністю, експресією осудження, несхвалення: «гвинтик» у велетенській м'ясорубці озвірілого, сатанинського устрою», «ті, хто надпив смертельну чашу радіації і хімізації» тощо.

Як бачимо, семантика кодифікованої нейтральної лексичної одиниці залежно від авторської інтенції, від мовного оточення може набувати інвективних конотацій. Це підтверджує М. Ткачівська, наголошуючи, що «нейтрально забарвлені слова можуть мати для певної людини стосовно якоїсь конкретної ситуації високий рівень негативної експресії» [15, с. 230].

Висновки і пропозиції. Отже, уживання мовних засобів з інвективною прагматикою спричинене соціальними, професіональними, культурними чинниками. Залежно від комунікативної інтенції в мовній тканині текстів письменниці відбувається процес перетворення звичайних слів на інвективні засоби, які експліцитно/імпліцитно несуть у своїй семантиці оцінну номінацію з різним ступенем образливості. Фіксуються лексеми, які поза контекстом не містять негативно-оцінного компонента висловлення й лише за певних умов набувають значення образи, і слова, у семантиці яких закладена інвективна оцінка особистості з яскраво вираженою негативною експресією. У мовотворчості авторки, яка репрезентує різні прийоми моделювання інвективного колориту кодифікованою мовою, цей лінгвістичний феномен має викривальний характер. Тому питання вербалізації інвективної інтенції нормативними лексичними засобами у творах письменниці є різноаспектним і потребує ретельного й уважного лінгвістичного осмислення. Подальші перспективи дослідження вбачаємо в ґрунтовному вивченні прагматичних особливостей інвективи в публіцистичному дискурсі Ірини Калинець, зокрема в стилістичному аспекті, у встановленні типів певних маркерів на позначення власне негативного ставлення авторки до суб'єкта мовлення, у виявленні інших експресивних засобів впливу на читача.

Список використаної літератури:

1. Радевич-Винницький Я. Російська феня й українська мова. Сучасність. 2000. № 10. С. 125–128.
2. Синяк Д. Навіщо нам російська лайка, коли маємо свою, не таку брутальну? Високий замок. 1998. 30 жовтня.
3. Коваленко Б. Стилістично знижена лексика в мові сучасної української публіцистики: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец.: 10.02.01. К., 2003. 19 с.
4. Форманова С. Інвективи в українській мові: монографія / за ред. Н. Сологуб. К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 336 с.
5. Ставицька Л. Арго, жаргон, сленг: Соціальна диференціація української мови. К.: Критика, 2005. 464 с.
6. Ставицька Л. Короткий словник жаргонної лексики української мови: Містить понад 3200 слів і 650 стійких словосполучень. К.: Критика, 2003. 336 с.
7. Завражина Г. Мовленнєва агресія та засоби її вираження в мас-медійному політичному дискурсі України (на матеріалі російськомовної газетної комунікації): автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец.: 10.02.02. К., 2008. 22 с.
8. Муратова І. Мовна інвектива як одиниця вербальної агресії в політичному дискурсі. Вісник Житомирського державного університету. Серія: Філологія. Житомир, 2009. № 48. С. 198–201.
9. Анненкова Е. Сатира и инвектива в поэзии М. Лермонтова: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец.: 10.01.01. Оренбург, 2004. 20 с.
10. Семенова Н. Лингвистическая диагностика инвективного слова: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец.: 10.02.19. М., 2008. 20 с.
11. Королева О. Прагматика инвективного общения в англоязычном социуме (на материале британского ареала): автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец.: 10.02.19. Нижний Новгород, 2002. 22 с.
12. Шейгал Е. Семиотика политического дискурса. М.: Наука, 2007. 254 с.
13. Жельвис В.И. Поле брани. Сквернословие как актуальная проблема. М.: Ладомир, 1997. 330 с.
14. Форманова С. Стилістичні особливості інвективи в українській мові. Записки з українського мовознавства. Одеса, 2013. Вип. 20. С. 124–131.
15. Ткачівська М. Російська лайка або щедра спадщина. Сучасні дослідження з лінгвістики, літературознавства і міжкультурної комунікації (Матеріали IV Міжнародної наукової конференції). Івано-Франківськ, 2017. Вип. ELLSC. С. 229–234.
16. Давиденко А. Лінгвістичні аспекти перекладу ненормативної лексики. Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія. Одеса, 2015. Вип. 19. Т. 2. С. 145–147.
17. Кузик О. Інвективний потенціал антропонімів у політичному дискурсі англomовних засобів масової інформації. Південний архів (Збірник наукових праць. Філологічні науки). Херсон, 2017. Вип. LXVII. С. 212–215.
18. Муратова І. Мовна інвектива як одиниця вербальної агресії в політичному дискурсі. Вісник Житомирського державного університету. Серія: Філологія. Житомир, 2009. № 48. С. 198–201.

Топчий Л. М. Способы реализации инвективной прагматики в публицистическом дискурсе Ирины Калинец

В статье на материале публицистического дискурса Ирины Калинец рассмотрены вербальные формы языковой агрессии, предпринята попытка систематизировать лингвистические наработки в этой области, проанализированы характерные способы реализации инвективной прагматики в творчестве писательницы.

Ключевые слова: *инвектива, вербальная агрессия, оценочность, интенция, оскорбление.*

Topchy L. M. Methods of implementing invective pragmatics in Irina Kalinets' publicist discourse

In the article on the material of Irina Kalinets' journalistic discourse the verbal forms of language aggression are considered. An attempt is made to systematize linguistic achievements in this area. The characteristic ways of implementing invective pragmatics in the writer's work are analyzed.

Key words: *invective, verbal aggression, evaluativity, intention, insult.*